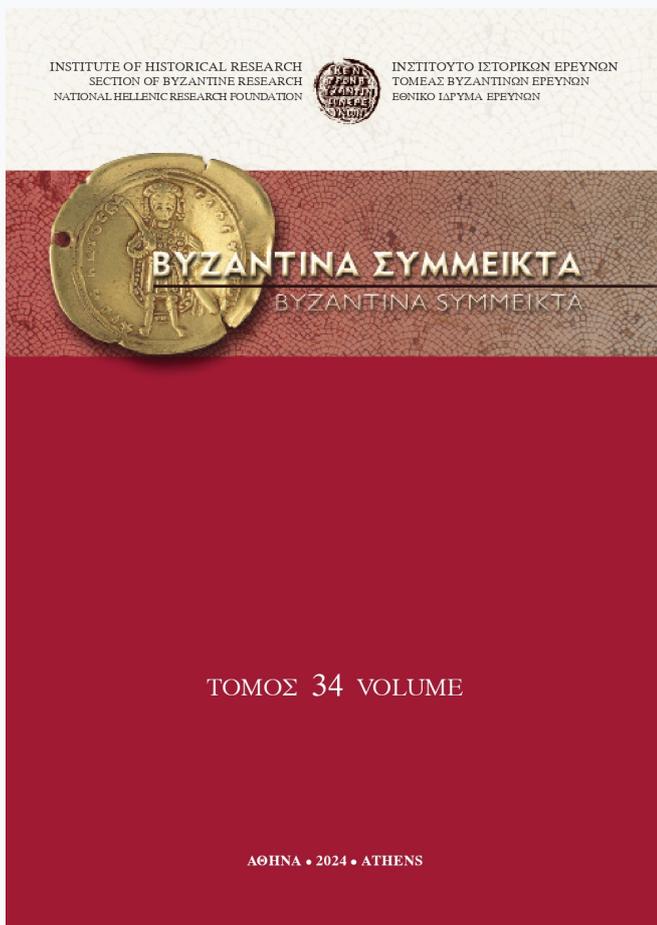

Byzantina Symmeikta

Vol 34 (2024)

BYZANTINA SYMMEIKTA 34

Ερμηνευτικά και κριτικά σχόλια στον Ιωάννη Γεωμέτρη

Γρηγόριος ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.36650](https://doi.org/10.12681/byzsym.36650)

Copyright © 2024, Γρηγόριος ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ Γ. (2024). Ερμηνευτικά και κριτικά σχόλια στον Ιωάννη Γεωμέτρη. *Byzantina Symmeikta*, 34, 91–101. <https://doi.org/10.12681/byzsym.36650>

INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

BYZANTINA SYMMEIKTA

ΤΟΜΟΣ 34 VOLUME

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ
ΙΩΑΝΝΗ ΓΕΩΜΕΤΡΗ

ΑΘΗΝΑ • 2024 • ATHENS

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ ΓΕΩΜΕΤΡΗ

Για τον Ιωάννη Γεωμέτρη (10ος αι.) γράφτηκαν από την αρχή της νέας χιλιετίας αρκετές μελέτες, που προώθησαν σημαντικά την γνώση μας για την ζωή και την ποίησή του¹.

Στην παρούσα εργασία εξετάζονται κάποια χωρία από τα ποιήματά του, που είτε θέτουν ερμηνευτικά (ή και κριτικά) προβλήματα είτε μας παρέχουν σημαντικές πληροφορίες, που δεν είχαν προσεχθεί μέχρι σήμερα.

A. Το ελεγειακό 15² με τίτλο *Εἰς <τὸν> ἑαυτοῦ πατέρα* αρχίζει ως εξής:

1. Ενδεικτικά αναφέρω τις εργασίες: Μ. ΤΖΙΑΤΖΗ-ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, Το ποίημα του Ιωάννη Γεωμέτρη «Εἰς τὴν ἀποστασίαν», *Ελληνικά* 52 (2002), 263-277 (κριτικός και ιστορικός σχολιασμός)· Μ. D. LAUXTERMANN, *Byzantine Poetry from Pisides to Geometres. Texts and Contexts I* [WBS 24/1], Βιέννη 2003 (κυρίως τα τρία πρώτα κεφάλαια του Παραρτήματος [Appendix, 287-316] είναι αφιερωμένα σε συγκεκριμένα ζητήματα της έρευνας γύρω από τον ποιητή) και ΤΟΥ ΙΔ., *Byzantine Poetry from Pisides to Geometres. Texts and Contexts II* [WBS 24/2], Βιέννη 2019· την συνολική έκδοση των ποιημάτων του Ιω. Γεωμέτρη σε δακτυλικό εξάμετρο / ελεγειακό μέτρο από την Ε. Μ. VAN OPSTALL (βλ. επόμ. υποσημ.), καθώς και την κριτική έκδοση των ιαμβικών ποιημάτων από την Μ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ (βλ. υποσημ. 4). Οι δύο τελευταίες ερευνητικές συνέγραψαν επίσης άρθρο για την ζωή και το έργο του ποιητή: Ioannes Geometres: A Poet Around the Year 1000, στο: *A Companion to Byzantine Poetry*, επιμ. W. HÖRANDNER - A. RHOPY - N. ZAGKLAS, Leiden/Boston, 2019, 191-211. (Η Μ. Τομαδάκη είχε την καλωσύνη να θέσει υπόψη μου και το άρθρο και την έκδοσή της ήδη πριν από την δημοσίευσή τους, και γι' αυτό την ευχαριστώ και από εδώ θερμά). Στις αναφερθείσες εργασίες, φυσικά, θα βρει κανείς και περαιτέρω βιβλιογραφία.

2. *Jean Géomètre, Poèmes en hexamètres et en distiques élégiaques*, εκδ. Ε. Μ. VAN OPSTALL [The Medieval Mediterranean 75], Leiden/Boston 2008, 127-131.

*Ἐκ γενετῆς πολύμοχθος ἐς ἔσχατον ἤλασα γῆρας,
ὄτρηρὸς θεράπων, κοιρανίης στέφανος.*

Και στην πρόσφατη κριτική έκδοση των ελεγειακών ποιημάτων του Γεωμέτρη, αλλά και σε παράρτημα της Παλατινής Ανθολογίας (όπου περιλαμβάνεται το ποίημα ως *ἀδέσποτον*, στα Επιδεικτικά [demonstrativa])³, ο 2ος στίχος χωρίζεται με τον παραπάνω τρόπο. Αλλά τα παράλληλα από τον Όμηρο (και από άλλους αρχαίους ποιητές) μας δείχνουν ότι η έκφραση *ὄτρηρὸς θεράπων*, σχεδόν πάντοτε, συνοδεύεται από γενική του προσώπου (ή μια δοτική προσωπική) που δείχνει *τίνας θεράπων* είναι ο περί οὗ ο λόγος:

Όμ. Ίλ. 1.321 *τῷ οἱ ἔσαν κήρυκε καὶ ὄτρηρῶ θεράποντε*

Όδ. 1.142 *κήρυκες δ' αὐτοῖσι καὶ ὄτρηροὶ θεράποντες*

Όδ. 4.23 *ὄτρηρὸς θεράπων Μενελάου κυδαλίμοιο*

Ἀριστοφ. Ὅρν. 909 *Μουσάων θεράπων ὄτρηρός*

Ὅρν. 913 *Μουσάων θεράποντες ὄτρηροὶ*

Διον. Περιηγ. Οἰκουμ. περιήγ. 808 *ὄτρηρὸν θεράποντα πελωρίου Ἡρακλῆος*

Μαξ. Ἀστρολ. Περὶ καταρχῶν 9, 440 *σοφίης υἱῆας ἢ ὄτρηροὺς θεράποντας*

Φαίνεται λοιπόν ότι στο χωρίο μας το κόμμα μετά το *θεράπων* είναι εσφαλμένο, γιατί χωρίζει το *θεράπων* από τη γενική *κοιρανίης*: ο νεκρός που ομιλεί (ο πατέρας του ποιητή) δηλώνει ότι υπήρξε *ὄτρηρὸς θεράπων τῆς κοιρανίης*, δηλ. πιστός υπηρέτης του βασιλιά/των βασιλέων.

Ἄλλο ένα σχετικό χωρίο μάς δίνει μια επιπλέον ιδέα:

Εὐσταθ., Παρεκβ. εἰς Όδ. 1492, 54-56 (1, 160, 15-17 Stallbaum) *Ὅτι Ἀσφαλίων ἐνταῦθα πλάττεται ὄτρηρὸς θεράπων Μενελάου, προσφυνὲς ὄνομα. ὃν οὐ χρὴ σφάλλῃσθαι τοῦ δέοντος πρὸς τὸν δεσπότην. ὥσπερ καὶ Ἐτεωνεὺς πρὸ αὐτοῦ, ὃν ἀληθεύειν χρεῶν.*

Δηλ.: ότι ο ποιητής (Όμηρος) «έπλασε» έναν υπηρέτη του Μενέλαου με το ταιριαστό όνομα *Ἀσφαλίων* (= που δεν κάνει λάθη), όπως και προηγουμένως έναν άλλον με το όνομα *Ἐτεωνεύς* (= φιλαλήθης).

Το ωραίο σχόλιο του Ευσταθίου μας δίνει την αφορμή να υποπτευθούμε ότι και στο ποίημά μας, δίπλα στο *ὄτρηρὸς θεράπων*

3. *Epigrammatum Anthologia Palatina cum Planudeis et appendice nova*, επιμ. E. COUGNY, τ. III, Παρίσι 1890, 317, αρ. 162.

κοιρανίης, ίσως έχουμε το ταιριαστό όνομα του υπηρέτη του βασιλιά: Στέφανος. (Τι πιο ταιριαστό σ' ένα βασιλιά από την κορόνα του;)

Στο ελεγειακό 16, επίσης αφιερωμένο στον νεκρό πατέρα του, ο Ιωάννης τον αποκαλεί (στ. 2) «στέφανο χαρίτων»: ἤς στέφανος χαρίτων.

Αξιοπρόσεκτο είναι ακόμη ότι για τον πρωτομάρτυρα Στέφανο ο Ιωάννης έχει γράψει έξι ή επτά επιγράμματα, δηλ. περισσότερα από ό,τι για άλλους αγίους (πρόκειται για τα ιαμβικά⁴ 168-173, εν μέρει και το 174). Πιστεύουμε πως αυτή η «εμμονή» του ποιητή με τη λέξη στέφανος και με τον άγιο Στέφανο εξηγείται, αν υποθέσουμε ότι αυτό ήταν το όνομα του πατέρα του⁵.

Προτείνω, επομένως, να εκδώσουμε τον σχολιαζόμενο στίχο ως εξής:
 ὀτρηρὸς θεράπων κοιρανίης, Στέφανος⁶

4. Σύγχρονη κριτική έκδοση των ιαμβικών ποιημάτων (που συνοδεύεται από νεοελληνική μετάφραση και σχόλια) έχει καταρτισθεί από την Μαρία ΤΟΜΑΔΑΚΗ (τώρα: Ιωάννινα), στο πλαίσιο της διδακτορικής της διατριβής (*Ιωάννης Γεωμέτρης, Ιαμβικά Ποιήματα, Κριτική έκδοση, μετάφραση και σχόλια*. ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2014) την οποία σε επεξεργασμένη μορφή βλ. Maria TOMADAKI (ed.), *Iohannes Geometra: Carmina iambica* [CCSG 100], Turnhout 2023.

5. Ας θυμηθούμε και τα πολυάριθμα (περί τα 35) επιτύμβια επιγράμματα του Γρηγορίου Ναζιανζηνού για την μητέρα του Νόννα.

6. Επειδή μπορεί να εγερθεί η ένσταση ότι ο «ομιλών» στο επίγραμμα είναι αφύσικο, μιλώντας σε πρώτο πρόσωπο, να αναφέρει το όνομά του χωρίς κάποιου είδους έμφαση, (π.χ. χωρίς την λ. «εγώ»), παραπέμπω σε επιγράμματα από το 6ο βιβλίο της Παλατινής Ανθολογίας, όπου συναντούμε ακριβώς αυτή τη μορφή «αυτοπαρουσίασης»:

AG 6.1 Ἡ ... τὸν ἔραστῶν / ἔσμὸν ἐνὶ προθύροις Λαῖς ἔχουσα νέων, / τῇ Παφίῃ τὸ κάτοπτρον, ἐπεὶ τοίῃ μὲν ὄρᾶσθαι / οὐκ ἔθέλω, οἷη δ' ἦν πάρος, οὐ δύναμαι.

AG 6.70 Νῆά σοι, ὃ πόντου βασιλεῦ καὶ κοιράνε γαίης, / ἀντίθεμαι Κράντας, μηκέτι τεγγομένην...

AG 6.74 Ἄγαθία. Βασσαρὶς Εὐρυνόμη σκοπελοδρόμος, ... / ..., Διόνυσε, τεῆς ἀμέλῃσα χορείης, / ... / θῆκα δέ σοι τάδε ὄσπτρα, ... / χεῖρα (δὲ) περισφίγξω...

AG 6.105. Τρίγλαν ἀπ' ἀνθρακίης καὶ φυκίδα σοί, λιμενῖτι / Ἄρτεμι, δωρεῦμαι Μῆνις ὁ δικτυβόλος

Και βέβαια, το σημαντικότερο «παράλληλο» αποτελεί το ιαμβικό 254 του Γεωμέτρη (που σχολιάζουμε στο Γ' μέρος του παρόντος άρθρου): Ὅς ... (σε) ... ἠγκαλιζόμενη / ... / Ἰωάννης, .../ ἔγραψα καὶ νῦν...

B. Ας περάσουμε στο ελεγειακό 57⁷:

Ἄλλοις μὲν παράκοιτις, τέκνα, φίλοι, θρόνος αἰπύς,
 τερπωλὴ βιότου, χρυσοφόρος σπατάλη,
 ἀνδραπόδων ἔσμοί, δόμοι, ἄλσεα, γνώσις ἀνάκτων,
 οἷς φρονέουσι φίλα καὶ λαλέουσι φίλα.
 αὐτὰρ ἔμοιγε Θεὸς μόνος ἥλιος, ὄλβος ἀπείρων, 5
 ἐλπὶς ἀμαιμακέτη, τέρψις ὅλη βιότου.
 ἔγρεο, θυμὲ τάλαν, βλεφάρων ὕπνον ἔκτοθι πέμπε,
 ὄργανα δοξολόγα κίνεε κἄν ῥυποῖς.

Το ποίημα είναι άτιτλο, όπως και το υπ' αριθμ. 55, αλλά θα ταίριαζε και στα δύο ο τίτλος *Εἰς ἑαυτόν*: αυτόν τον τίτλο φέρουν τα αμέσως προηγούμενα στην συλλογή ελεγειακά 53-54, όπου βρίσκουμε την ίδια «αποστροφή» του ποιητή προς την ψυχή του *θυμὲ τάλαν*, η οποία επανέρχεται και στο παρόν ποίημα (στ. 7) αλλά και στο υπ' αριθμ. 55 (στ. 1 και 3)⁸. Άλλωστε, υπάρχει και *ιαμβικό* επίγραμμα του Γεωμέτρη με τον τίτλο *εἰς ἑαυτόν*, που παρουσιάζει απόλυτη αντιστοιχία με το ελεγ. 57:

77. Εἰς ἑαυτόν.

Ἄλλοις δυνάσται καὶ βασιλεῖς καὶ θρόνοι,
 ἄλλοις γυναῖκες, συγγενεῖς, φίλοι, τέκνα,
 ἄλλοις δὲ πλοῦτος, οἰκίαι, συνοικίαι,
 ἄλλοις δὲ κάλλος, σεμνότης, ἀρχαί, θρόνοι,
 ἐμοὶ δὲ Χριστὸς πάντα καὶ πάντων πλέον.

Κατὰ το πρότυπο του Γρηγορίου Ναζιανζηνού⁹ ο Ιωάννης εκθέτει τι έχει σημασία γι' αυτόν, τι αποτελεί για τον ίδιο ευτυχία και πλούτο. Ενώ,

7. VAN OPSTALL (όπως υποσημ. 2), 199-203.

8. Για το είδος αυτό των ποιημάτων και την σχέση τους με τα λεγόμενα *κατανυκτικά* ποιήματα βλ. LAUXTERMANN, *Byzantine Poetry* II, 183 κ.εξ., ιδίως 186-187, αλλά και Α. GIANNOULI, *Catanactic Religious Poetry: A Survey*, στο: Α. RIGO (ed.), *Theologica Minora: The Genres of Byzantine Theological Literature*, Turnhout 2013, 86-109, ιδίως 103-106, και F. BERNARD, *The Poems "to Oneself" of John Mauropous: Traditions and Self-Representative Strategies*, στο: V.N. VLYSSIDOU (ed.), *Byzantine Authors and their Times*, Αθήνα 2021, 199-222.

9. Πρβλ. Γρηγ. Ναζ., *carm.* I, 2, 10, 456-465 (PG 37, 713-714) Ἄλλοι φάλαγγας τασσέτωσαν ὀπιλιπῶν / ... / ἄλλοι δὲ γῆς τε καὶ θαλάττης ἀγρίας / κόλπους μετρούντων ... / ἄλλοι δίκας τε καὶ νόμους ἀντιστρόφους / σπουδῆ πλεκόντων, λημμάτων μικρῶν χάριν / ἐμοὶ δὲ πάντων Χριστὸς ἔστιν ὄνιος. Άλλα μοτίβα της ποίησης «Εἰς ἑαυτόν» τα οποία «μοιράζονται» Γρηγόριος Ναζιανζηνός και Ιωάννης Γεωμέτρης σχολιάζει ο BERNARD, *The poems*, 207-210.

λοιπόν, για άλλους μπορεί χαρά και απόλαυση στη ζωή να αποτελούν η σύζυγος, τα παιδιά, ο θρόνος, η δυνατότητα σπατάλης, οι δούλοι, τα σπίτια, τα δάση (= οι κήποι), οι γνωριμίες και διασυνδέσεις με την Αυλή, για τον ίδιο μόνο ο Χριστός αποτελεί τον ήλιο, άπειρο πλούτο, αδιάψευστη ελπίδα και συλλήβδην την χαρά της ζωής. Γι' αυτό, καταλήγει (στ. 7-8) με την προτροπή (προς την ψυχή του) να δραστηριοποιηθεί, να αποτινάξει τον ύπνο της ραθυμίας και να δοξολογήσει με κάθε μέσο (φωνή ή μουσικό όργανο) τον Θεό, ακόμη κι αν νιώθει πως είναι ακάθαρτη.

Σχετικά με τις περαιτέρω «πηγές» του ποιήματος¹⁰ παρατηρούμε ότι: το *θυμὲ τάλαν*, που το συναντούμε αυτολεξεί στον Γρηγόριο Ναζιανζηνό (Carm. II, 1 (de se ipso) 85, 3: PG 37, 1431), αντιστοιχεί στο υμνογραφικό *ἀθλία ψυχή (μου)*, που είναι συχνό σε κατανυκτικούς ύμνους: βλ. π.χ.: Ῥωμανοῦ Μελ. Κοντ. 31, πρ. 5, 1: Ὁ νυμφῶν ἡὐτρεπίσται, ψυχή ἀθλία (J. Gr. de Matons, III 326). Ἀνδρέου Κρήτης, Μέγας Κανὼν ἀ' ωδή, τροπ. «Ὡς ὁ Κάιν» (TR 463 = TV 259): ... ψυχή ἀθλία κ.ά. Την προτροπή προς την ψυχή, να ξυπνήσει, να μην κοιμάται, την βρίσκουμε στον Ρωμανό, Κοντ. 37 πρ. 1 (J. Gr. de Matons, IV 242): *Ψυχή μου, ψυχή μου, ἀνάστα· τί καθεύδεις*;¹¹. Το *βλεφάρων ὕπνον ἔκτοθι πέμπε* (7) φαίνεται να απηχεί το τροπάριο του Κοσμά Μελωδού (Κανὼν [τετραῶδ.] Μ. Παρασκευῆς, ωδή ἡ' τροπ. α': TR 676 = TV 381): *Ἀπὸ βλεφάρων, μαθηταί, νῦν ὕπνον ... τινάξατε*. Και η κατάληξη του ποιήματος (η προτροπή προς δοξολογία) μάλλον σχετίζεται με την απόληξη αυτού του τελευταίου ύμνου: *ὄν πᾶσα κτίσις εὐλογεῖ δοξάζουσα εἰς τοὺς αἰῶνας*. Ας σημειωθεί ακόμη ότι σε άλλο ποίημα του Γεωμέτρη (ελεγ. 56, 2) βρίσκουμε την σπάνια λ. *οἰκτοπάτωρ*, που είναι η μονολεκτική «απόδοση» του *πατήρ οἰκτιρῶν* (= φράση βιβλική και υμνογραφική). Διαφαίνεται λοιπόν μια σχέση του Ιωάννη Γεωμέτρη με τα υμνογραφικά κείμενα¹², που αξίζει να ερευνηθεί περαιτέρω.

Ερχόμαστε τώρα σε μια παρατήρηση κειμενοκριτικής φύσεως: Στο τέλος του (ελεγ.) ποιήματος 57, από τα δύο υπάρχοντα χειρόγραφα το ένα (V: Vat. gr. 743) παραδίδει *κἄν ῥυποῖς*, το άλλο (S: Par. suppl. gr. 352)

10. Βλ. και LAUXTERMANN, *Byzantine Poetry* II, 175 κ.εξ.

11. Στο χωρίο αυτό του Ρωμανού παραπέμπει και ο BERNARD, *The poems* 205, περιγράφοντας τον «διάλογο» του ποιητή με την ψυχή του και την προτροπή του προς αυτήν για εγρήγορση.

12. Την στενή σχέση ανάμεσα σε ποιήματα της κατηγορίας «Εἰς ἑαυτόν» και σε υμνογραφικά κείμενα επισημαίνει και ο BERNARD (*The poems*, 200, 203).

την ιδιόρρυθμη γραφή *κάν ρυπόη*. Για το άτονο *κάν* δεν μπορεί να γίνει συζήτηση: το κείμενο απαιτεί σαφώς έναν εναντιωματικό σύνδεσμο και όχι την πρόθεση *έν* (αν και η εκδότρια θεωρεί αρκετά πιθανή και την διόρθωση: *κάν ρύποις*). Η διαφορά όμως των δύο ρηματικών τύπων *ρupoίς* και *ρyπόη* είναι αξιοπρόσεκτη. Η εκδότρια υιοθέτησε την γραφή *ρupoίς*: αυτός ο δισύλλαβος τύπος όμως έχει τις εξής συνέπειες (μετρικές, συντακτικές, μορφολογικές και σημασιολογικές): α) μας «αναγκάζει» να μετρήσουμε την συλλαβή *ρy* ως μακρά (ενώ, αυστηρά θεωρούμενη, είναι βραχεία) και μας επιβάλλει να δεχθούμε σπονδείο στο τέλος του πενταμέτρου στίχου (μετρικό ελάττωμα όχι ανύπαρκτο, αλλά πολύ σπάνια συναντώμενο στον Γεωμέτρη¹³), β) μας δίνει μια ευκτική που, συντακτικά τουλάχιστον, δεν είναι η αναμενόμενη εδώ έγκλιση, γ) είναι τύπος που δεν συναντάται πουθενά αλλού (TLG), δ) παραπέμπει στο συνηρημένο *ρyπόω-ω* (που δεν έχει την απαιτούμενη εδώ αμετάβατη σημασία, αλλά σημαίνει *ρyπαίνω*, σε αντίθεση με το κλασικό ρήμα *ρyπάω-ω*, που θα ήταν σημασιολογικά το κατάλληλο και το οποίο στην επική του χρήση δίνει συχνά (π.χ. στον Όμηρο) υπερεκτεταμένους τύπους: *ρyπόων*, *ρyπόωσα* κ.λπ. Μολονότι η καθεμιά από τις παραπάνω συνέπειες από μόνη της δεν είναι (ίσως) επαρκής λόγος για να απορριφθεί η γραφή *ρupoίς*, όλες μαζί την καθιστούν με βεβαιότητα ακατάλληλη¹⁴. Αντίθετα, η γραφή *ρyπόη* (= *ρyπόη*): α) μετρικά είναι άψογη (υ βραχύ, αποφυγή του σπονδείου), β) μορφολογικά αποτελεί υπερεκτεταμένο τύπο (άρα κατάλληλο για «έπος») και επομένως μπορεί να ανήκει στο αμετάβατο ρήμα ουδέτερης διάθεσης *ρyπάω* (βλ. και παρακάτω), γ) μοιάζει να είναι υποτακτική (άρα ό,τι ακριβώς χρειαζόμαστε από συντακτική άποψη δίπλα στον εναντιωματικό σύνδεσμο), δ) σημασιολογικά είναι κατάλληλη, αφού το *ρyπάω* σημαίνει είμαι *ρyπαρός*. Μάλιστα ο Γεωμέτρης ξαναχρησιμοποιεί το ίδιο ρήμα, επίσης στον υπερεκτεταμένο τύπο *ρyπόω* και με την ίδια σημασία, στην ίδια θέση του πεντάμετρου, ελεγ. 290, 140: *Οὔ κλησιν φορέω — ᾗ τάλας, ὡς ρyπόω*. Η γραφή *ρyπόη* (= *ρyπόη*) είναι λοιπόν σαφώς ανώτερη. Απομένει να αποφασίσουμε αν

13. Συναντάται σε μόλις καμμιά δεκαριά στίχους.

14. Για παρόμοιους λόγους [με εξαίρεση τους μετρικούς λόγους που αναφέρω στο α)] θεωρώ ότι η «ανάγνωση» (εικασία) *ρyπόοις*, που προτείνει ο LAUXTERMANN, *Byzantine Poetry* II, 186, υποσημ. 91, δεν είναι κατάλληλη.

θα τη δεχθούμε αυτούσια, ως τύπο β' ενικού προσώπου μέσης φωνής, ή αν θα την βελτιώσουμε (με την προσθήκη ενός τελικού ζ) σε *ῥυπόης*>, οπότε θα είναι β' ενικό πρόσωπο ενεργητικής φωνής. Η δεύτερη επιλογή μάς φαίνεται προτιμότερη. Βέβαια, ο αναμενόμενος υπερεκτεταμένος τύπος θα ήταν *ῥυπάας* ή *ῥυπόως*. Οι υπερεκτεταμένοι τύποι των ρημάτων εις -άω /-ῶ σχηματίζονται με την προσθήκη πριν την κατάληξη είτε ενός ο, όταν η κατάληξη αρχίζει με ω (π.χ. *ὄρώω*, *ὄρόωντες*), είτε ενός α, όταν η κατάληξη αρχίζει με α (π.χ. *ὄράας*). Στο Ἡσ. Ἔργα καὶ Ἡμέραι (στ. 479) συναντάμε τον υπερεκτεταμένο ή ασυναίρετο τύπο β' ενικού προσώπου υποτακτικής ενεργητικού ενεστώτα: *ἀρόως*, του ρήματος *ἀρόω* (καλλιεργώ, οργώνω/σπεύρω/θερίζω), ο οποίος όμως στα Σχόλια¹⁵ «γίνεται» *ἀρόης*. Φαίνεται λοιπόν ότι οι τύποι εις -όης (<*ῥυπόης*>) μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως β' ενικό πρόσωπο ενεργητικής φωνής (αντί των κανονικών εις *άας*). Εξάλλου, διαθέτουμε ακόμη ένα παράλληλο από τον ίδιο τον Γεωμέτρη, παράλληλο όχι μόνο από άποψη μετρική και μορφολογική αλλά και από πλευράς σημασίας και συμφραζομένων (ελεγ. 206, 8): *ἄσον, Ἰωάννη, καὶ σὺ τι κἄν μογέης*. Το ασυναίρετο *μογέης* είναι ακριβώς το αντίστοιχο του υπερεκτεταμένου *ῥυπόης*>. Αλλά και όλος ο 8ος στίχος του ποιήματος 206 είναι «συνώνυμος» με τον εδώ εξεταζόμενο (57, 8): Και στα δύο ποιήματα ο ποιητής, καταλήγοντας, ενθαρρύνει την ψυχή του να τραγουδήσει/να ψάλλει κάτι, έστω κι αν η κατάστασή της δεν είναι καλή.

Γ. Τέλος, ένα σχόλιο για το ιαμβικό ποίημα *Εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα* (Anthol. Graeca app. Plan. Epigrammata demonstrativa 294.11, υπ' αριθμ. 254 στην έκδοση της Μαρίας Τωμαδάκη¹⁶), επίσης επιτύμβιο:

Εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα.

Ὅς καὶ νοσοῦντα χερσὶν ἠγκαλιζόμεν,
ὃς καὶ θανόντα, σὰς περιστείλας κόρας,
ἔλουσα λουτροῖς ἐσχάτοις, τὰ θρέπτρά σοι,
καὶ φόρτον ἠδὲν μῆνα βαστάσας ὄλον
μακροῶς σε γῆς ἤνεγκα μυρῖοις πόνοις

5

15. *Scholia in opera et dies (scholia vetera)*, (ed. A. PERTUSI): sch.479a: *εἰ δέ κεν ἠελίοιο τροπῆς ἀρόης χθόνα διαν.*

16. Βλ. παραπάνω, υποσημ. 4.

καὶ συζύγῳ δέδωκα καὶ τῇ πατρίδι,
 ἔκρουσα καὶ τύμβῳ δὲ καὶ τῇ καρδίᾳ,
 Ἰωάννης, σῶν φιλτάτων νεώτατος,
 ἔγραψα καὶ νῦν τῷδε τῷ τύπῳ, πάτερ,
 πάτερ¹⁷, γλυκεῖα κλησὶς, ὄψις ἠδίων, 10
 μικρὸν παρηγόρημα τοῦ πολλοῦ πόθου.

Αυτή τη φορά «μιλάει» ο ποιητής στον νεκρό πατέρα του και του απαριθμεί κατά κάποιο τρόπο τις υπηρεσίες/περιποιήσεις που του πρόσφερε λίγο πριν αλλά και μετά τον θάνατό του: «σε περιποιήθηκα, σου έκλεισα τα μάτια, σε έλουσα, σε μετέφερα στην πατρίδα, σε παρέδωσα στη σύζυγό σου, σε ενταφίασα» και, τέλος: «ἔγραψα» (στ. 9). Αυτό το ἔγραψα, έχει ερμηνευθεί από τους προηγούμενους μελετητές με δύο τρόπους:

Η Τωμαδάκη εκδίδει τους στίχους 9-10 ως εξής:

ἔγραψα καὶ νῦν τῷδε τῷ τύπῳ, πάτερ·
 «πατήρ, γλυκεῖα κλησὶς, ὄψις ἠδίων»

και μεταφράζει το ἔγραψα ως χάραξα, με αντικείμενο του χάραξα τον στίχο 10. Υποστηρίζει δηλαδή ότι το κυρίως επιτύμβιο «επίγραμμα» (που ίσως αποτέλεσε και πραγματική επιτύμβια επιγραφή) είναι ο 10ος στίχος: πατήρ, γλυκεῖα κλησὶς, ὄψις ἠδίων¹⁸. (Την άποψη αυτή υιοθετεί και ο Β. Κατσαρός¹⁹).

Η δεύτερη ερμηνεία του γράφω είναι ζωγραφίζω, άπεικονίζω. Την ερμηνεία αυτή δίνει ο Lauxtermann²⁰, ενώ δεν την απορρίπτει και η Τωμαδάκη. Εδώ προσάγουμε κάποια επιπλέον «επιχειρήματα» υπέρ αυτής:

Το ρήμα γράφω το χρησιμοποιεί αρκετά συχνά ο Ιωάννης, π.χ.²¹ ιαμβ. 158 καὶ τὴν πνοὴν ἔγραψεν, οἶμαι, ζωγράφος (επίσης και ιαμβ.

17. πάτερ codd. : πατήρ ΤΟΜΑΔΑΚΙ.

18. Την μετάφραση και τα σχόλιά της για το ποίημα βλ. στην διδ. διατριβή (ό.π. υποσημ. 4) 219 και 425.

19. V. KATSAROS, A Comment on a John Geometres' Poem, στο: *Lemmata: Beiträge zum Gedenken an Christos Theodoridis*, επιμ. Μ. ΤΖΙΑΤΖΙ – Μ. ΒΙΛΛΕΡΒΕΚ – F. ΜΟΝΤΑΝΑΡΙ – Κ. ΤΣΑΝΣΑΝΟΓΛΟΥ, Berlin/Boston 2015, 473-479 (εδώ βλ. κυρίως 474).

20. LAUXTERMANN, *Byzantine Poetry I*, 220-221.

21. Παραπέμπουμε στα επιγράμματα με την αρίθμηση της έκδοσης ΤΩΜΑΔΑΚΗ (βλ. υποσημ. 4).

160-161, και 199, και στο 244 πολλάκις), πάντοτε σαφέστατα με την σημασία *ζωγραφίζω*. Τα επιγράμματα αυτά αφορούν σε εικόνες ή πίνακες ζωγραφικής. Μάλιστα κάποιες φορές ο ποιητής κατονομάζει τον ζωγράφο: AG, App. Plan. Epigrammata demonstrativa 366 (Τωμαδάκη, *ιαμβ.* 121).

Εἰς τὸν Πρόδρομον, τὸν Θεολόγον, καὶ τὸν Χρυσόστομον.
 Τὴν ἐξ ἐρήμου μουσικὴν ἀηδόνα,
 χρυσήλατον σάλπιγγα καὶ βροντῆς γόνον
 Ἰωάννης ἴστησι καὶ νῶ καὶ τύπῳ.

Σε ελεύθερη μετάφραση: *Το μελωδικό αηδόνι της ερήμου, την χρυσή σάλπιγγα και τον γιο της βροντής ο Ιωάννης παριστάνει και με λόγια και με χρώματα (ή με λόγο και εικόνα ή και στην φαντασία του και στην εικόνα).*

Επίσης στο *ιαμβ.* 219 (κατά Τωμαδάκη):

Εἰς τὴν Θεοτόκον
 Τὴν παρθένον καὶ σῶμα καὶ τὴν καρδίαν
 ὁ σῶμα καὶ νοῦν τοῖς πόνοις ἐφθαρμένος
 Ἰωάννης ἔγραψεν ἄμφω ῥωννύειν.

Σε μετάφραση: *Την παρθενική και στο σώμα και στην ψυχή ο Ιωάννης, ο φθαρμένος και σωματικά και πνευματικά από τους κόπους, ζωγράφισε, για να κερδίσει διπλή θεραπεία.*

Είναι προφανές ότι ο ζωγράφος (ή ο παραγγελιοδότης-χορηγός της ζωγραφιάς) Ιωάννης στα επιγράμματα αυτά του Γεωμέτρη δεν είναι άλλος από τον ίδιο τον ποιητή. Και μάλιστα ζωγραφίζει αγίους, δηλαδή «κεκοιμημένους».

Ας επιστρέψουμε τώρα στο *ιαμβικό* επιτύμβιο του ποιητή για τον πατέρα του: Το ρ. *ἔγραψα* (του στ. 9) σημαίνει (όπως και στα άλλα χωρία του Γεωμέτρη που παραθέσαμε) *ζωγράφισα*, το δε (εννοούμενο) αντικείμενο του ρήματος αυτού είναι, όπως και για όλα τα προηγούμενα ρήματα του επιγράμματος, η αντωνυμία *σε* (του στ. 5), *εσένα*: «Εγώ που σε περιποιήθηκα, εγώ που σου έκλεισα τα μάτια ... εγώ που σε έκλεισα μέσα στον τάφο, αλλά και στην καρδιά μου, εγώ, ο Ιωάννης, ο μικρότερος γιός σου, (σε) ζωγράφισα και σ' αυτήν εδώ την εικόνα, πατερούλη μου».

Αυτή η ζωγραφιά/η απεικόνιση του πατέρα θα αποτελούσε μια μικρή παρηγοριά (στ. 11) για τον Ιωάννη, αφού, όπως λέει στον ενδιάμεσο

στίχο (10): «πατέρα, γλυκό είναι το όνομά σου, αλλά ακόμη πιο γλυκιά η θωριά σου»²².

Είναι γνωστή η αρχαία συνήθεια να απεικονίζεται (συνήθως σε ημίγλυφα) η μορφή του νεκρού (ή των νεκρών) στην επιτύμβια στήλη²³. Μπορούμε να πούμε ότι και η σύγχρονη πρακτική της τοποθέτησης φωτογραφίας του νεκρού στον τάφο του έχει την αφετηρία της στην αρχαιότητα και σε έμφυτη/πανανθρώπινη «ανάγκη»: Θέλουμε να συνεχίσουμε να βλέπουμε τον προσφιλή μας, που όμως έχει «φύγει», και η φωτογραφία, η εικόνα του, είναι για μας ένα υποκατάστατο της παρουσίας του, μια παρηγοριά: *μικρὸν παρηγόρημα τοῦ πολλοῦ πόθου*. Με τη βοήθεια της φωτογραφίας (σήμερα) ή της ζωγραφιάς (άλλοτε) έχουμε την μορφή του ανθρώπου μας *καὶ νῶ καὶ τύπῳ*.

22. Αντίθετα: αν δεχθούμε την πρώτη ερμηνεία, δηλ. ότι ο ποιητής έγραψε κάποιον στίχο πάνω στον τάφο, δεν προκύπτει με ευκολία η συνέχεια, δηλ. η παρηγοριά. Πάντως, δεν μπορεί να αποκλεισθεί, όπως δέχεται και ο LAUXTERMANN, *Byzantine Poetry* I, 221, ότι και το ίδιο το επίγραμμα «χαράχθηκε» στον τάφο. (Δεν θεωρούμε πιθανό ότι αυτό θα συνέβαινε μόνο με έναν ή με κάποιους στίχους του.) Σ' αυτή την περίπτωση, με την αυτοαναφορά του Ιωάννη το επίγραμμα προσλαμβάνει μια επιπλέον ιδιότητα: εκτός από επιτύμβια επιγραφή γίνεται και *αναθηματική*, αφού δηλώνει στον μεταγενέστερο «θεατή» / «ξένο» ποιος «αφιέρωσε» σε ποιον τον επίσημο τάφο που έχει μπροστά του.

23. Μας την υπενθυμίζει και ο LAUXTERMANN, *Byzantine Poetry* I, 220-221, θεωρώντας πιθανό στο Βυζάντιο η εικόνα να ήταν είτε ζωγραφιστή είτε ψηφιδωτή και να τοποθετούνταν μέσα στην κόγχη, όπου εντοιχιζόταν ο τάφος (η σαρκοφάγος).

KRITISCHES UND EXEGETISCHES ZU JOHANNES GEOMETRES

Im vorliegenden Beitrag werden Verse aus hauptsächlich drei Gedichten (zwei im elegischen und einem im „jambischen“ Metrum) des Ioannes Geometres (10. Jh.) kommentiert; konkret werden: eine Vermutung über den Vornamen des Vaters des Dichters geäußert, weitere Quellen bzw. Parallelen beige-steuert, eine textkritische Bemerkung bzw. eine Konjektur unterbreitet und, schließlich, eine bereits bekannte Interpretation weiter untermauert.

